

Pod avantgardním rudým lidstva znamením.

Czechosłowackie spartakiady jako wychowanie do męskości poprzez ciało i język

Pod avantgardním rudým lidstva znamením.
Czechoslovakian Spartakiads
as education in masculinity through the body and language

ROMAN SLIWKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7421-2602>
E-mail: roman.sliwka@amu.edu.pl

Abstract: The mass gymnastic events, called Spartakiads, were the most important festival in Czechoslovakia. From 1955 till 1985 they were organised every fifth year. The practice of mass gymnastic displays abused the human body as ideological variable. But the heavy ideological load of the Spartakiad festivities did not prevent people from appropriating the ritual. Spartakiads became as education in masculinity through the body and language (commentary). This text deals with the crisis of masculinity in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. This text deals with the crisis of masculinity in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. The author shows

how the communist authorities solved this problem by using the army in the Spartakiada as a gymnastic formation. Soldiers became a symbol of masculinity and a carrier of true and desirable masculine qualities.

Abstrakt: Masowe zawody gimnastyczne, zwane spartakiadami, były najważniejszym świętem w Czechosłowacji. Od 1955 do 1985 roku odbywały się co pięć lat. Praktyka masowych pokazów gimnastycznych nadużywała ludzkiego ciała jako zmiennej ideologicznej. Jednak nacechowanie ideologiczne spartakiad nie powstrzymało ludzi przed udziałem w nich. Spartakiady stały się edukacją męskości poprzez ciało i język. Niniejszy tekst zajmuje się kryzysem męskości w Czechosłowacji w latach 70. i 80. XX wieku. Autor pokazuje, jak władze komunistyczne rozwiązały ten problem, wykorzystując wojsko w spartakiadach jako formację gimnastyczną. Żołnierze stali się symbolem męskości i nośnikiem prawdziwych i pożądanych cech męskich.

Keywords: Czechoslovakia, Spartakiada, body, masculinity, language, propaganda of success, commentary

Klíčová slova: Czechoslovakia, spartakiada, tělo, mužskost, jazyk, propaganda úspěchu, komentář

Relacje między sportem i polityką należą do jednych z najdawniejszych powiązań aktywności człowieka z działalnością pozasportową i były często akcentowane. Świadczą o tym udokumentowane wybrane wydarzenia, sięgające historii starożytnej Grecji czy Rzymu, które stały się miejscem narodzin sportu jako aktywności fizycznej, polegającej na ciągłej rywalizacji opartej na tężyznie i sprawności fizycznej (por. definicję sportu w: Hądzelek, 1987, s. 439).

Sport był i jest zjawiskiem istotnym na wielu płaszczyznach ludzkiego życia. Był nieodzownym elementem życia towarzyskiego, kulturowego i politycznego antycznego świata (zwłaszcza polityki wojennej), gdyż według niektórych koncepcji sport był jedną z form przygotowania do udziału w prawdziwej walce. Sportowcy, czyli potencjalni żołnierze, poprzez systematyczne ćwiczenia fizyczne rozwijali cechy pożądane u każdego walczącego mężczyzny, takie jak dyscyplina, odwaga czy wytrwałość. Istnieje również teoria, iż sport symulował działania wojenne i stanowił raczej alternatywę dla wojny jako sposobu na rozładowanie i opanowanie naturalnej męskiej agre-

sji, gdyż udział w konkurencjach sportowych był zarezerwowany wyłącznie dla mężczyzn, z wyłączeniem ludzi ubogich, niewolników i cudzoziemców (por. Lipoński, 2012, 63–90; Winniczuk, 2008, 542–561). Sięgając do wydarzeń historii nowożytnej, wystarczy wspomnieć o czasach nazistowskich Niemiec, których reprezentacja piłkarska była organem tyleż sportowym, co dyplomatycznym, gdyż przy okazji meczu można było odbyć wiele zakulisowych rozmów (np. mecz towarzyski z Anglią w 1935 roku). Nie dziwi więc fakt, że kwestia ingerowania sportu w politykę i polityki w sport stała się przedmiotem zainteresowań wielu polskich i czeskich badaczy z dziedziny historii, socjologii, politologii czy językoznawstwa, zwłaszcza jeżeli chodzi o wydarzenia związane z dwudziestowiecznymi systemami totalitarnymi¹. Niektórzy badacze nawet twierdzą, że sport to po prostu polityka realizowana za pomocą specyficznych środków (por. Gąsowski, 2009, 16).

Lucjan Motyka, były minister kultury i sztuki (1964–1971) oraz ambasador PRL w Czechosłowacji (1971–1975), uważał, że w kulturze fizycznej są widoczne „wielkie ideowo-wychowawcze, a więc i polityczne cele” (Godlewski, 2006, s. 147). Słowa te polskiego polityka okresu socjalistycznego i jednego z przednich działaczy sportowych były pokłosiem przemian polityczno-gospodarczych oraz społeczno-kulturowych, do których doszło pod koniec lat czterdziestych w Polsce, ale odnoszą się także do Czechosłowacji. Ukazują one bowiem również charakter zmian, które nastąpiły w Czechosłowacji po 1948 roku, kiedy do władzy doszła partia komunistyczna. Transformacja ta dotknęła m.in. sportu i powiązanych z nim imprez sportowych, które przestały być apolityczne i ponadklasowe.

¹ Zob. np. prace zbiorowe Gąsowski, Tomasz i Bielański, Stefan (red.), 2009; Skotarczak, Dorota i Bittner, Karolina (red.), 2015; Kalous, Jan i Kolář, František (eds.), 2015; czy monografie autorskie np. Matkowski, Artur, 2011; Nowakowski, Andrzej, 2005; Krawczyk, Zbigniew, 2000; Roubal, Petr, 2016; Děkanovský, Jan, 2008; Sekot, Aleš, 2008; Waic, Marek, 2014; Olivová, Věra, 1989; Barteková, Danka i Štulajter, Matúš, 2013.

Zmianę w podejściu do imprez sportowych w tym czasie w Europie potwierdzają również słowa Włodzimierza Reczka, przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej:

Przed naszym sportem stoi wielkie zadanie – wychowanie nowego człowieka, o nowej kulturze i świadomości socjalistycznej (cyt. za: Szulc, 2015, s. 58).

Takim wydarzeniem, kształtującym poprzez podnoszenie sprawności fizycznej nowego obywatela Czechosłowacji, była także spartakiada.

Pojęcie *spartakiáda* w tym czasie było mało znane zarówno w Czechosłowacji, jak i w Polsce, choć notowały je ówczesne słowniki językowe, ale rozpowszechnione w Związku Radzieckim. Definiowano je następująco:

spartakiáda, -y ž. (z rus.) (pův.) hromadné tělocvičné a sportovní vystoupení revolučních dělnických tělovýchovných jednot; (nyní) hromadné veřejné vystoupení tělovýchovných jednot navazující na tyto tradice (nazv. podle Spartaka, vůdce povstání římských otroků): všesvazová s.; první dělnická s. na Maninách v r. 1921; I. celostátní s.; letní, zimní, okresní, krajská s.; armádní s.; spartakiádní před.: s. prostná; s. dny; s. úbor; › přísl. *spartakiádně (Zeměd. nov.) (SSJČ, 1960–1972, t. 5, s. 460).

spartakiada sport. ‘masowe zawody rozgrywane w różnych dyscyplinach sportowych, mające na celu upowszechnienie sportu, głównie wśród młodzieży’ *Spartakiada szkolna, studencka, Zimowa, letnia spartakiada, Zwyciężyć w spartakiadzie.* (Dubisz, 2003, t. 4, s. 451).

Zatem pod postacią zawodów sportowych, których głównym celem było rozpowszechnianie i promowanie sportu, były organizowane zarówno w Czechosłowacji, jak i w Polsce imprezy, powszechnie zwane spartakiadami, pierwotnie o charakterze sportowym, a później, zwłaszcza w Czechosłowacji, o charakterze sportowo-politycznym (por. np. spartakiadę w Warszawie i Łodzi zorganizowaną w 1951 r. czy od 1969 roku corocznie organizowaną przez GKKFiS Ogólnopolską Spartakiadę Młodzieży).

Masowego charakteru spartakiady nabrały dopiero w Czechosłowacji w postaci zsynchronizowanych wspólnych ćwiczeń. Brali w nich udział niemal wszyscy obywatele czy jako osoby ćwiczące,

czy jako widzowie, tworząc niepowtarzalną atmosferę. Uczestnictwo w nich stanowiło pewien element awansu społecznego i stwarzało złudne wrażenie równego dostępu do dóbr w postaci kultury fizycznej oraz zaangażowania w całe przedsięwzięcie. Dochodziło w ten sposób do zintegrowania „szerokiej rzeszy ludności wielkomiejskiej, małomiasteczkowej i wiejskiej” oraz jej powiązania z władzami komunistycznymi (por. Nowakowski, 2005, s. 21). Wynikało to z ideologii marksistowskiej i marksistowskiej koncepcji sportu, według której wychowanie fizyczne tworzyło integralną część ogólnego systemu wychowania człowieka.

Spartakiady swoją formułą nawiązywały do organizowanych od 1921 roku przez Gimnastyczną Federację Związków Robotniczych (Federace dělnických tělocvičných jednot) partyjnych publicznych dni gimnastycznych, będących wynikiem rozłamu wewnątrz gimnastycznych organizacji robotniczych. Jednak ich nazwa okazała się mało atrakcyjna i zbyt pospolita, dlatego założyciel GFZR, Jiří František Chaloupecký, zaczął intensywnie wymyślać nowe nazwy, które by w sobie łączyły postępowość rewolucyjnych tradycji z wychowaniem fizycznym, a jednocześnie miały międzynarodowy charakter. Zainspirowany postacią Spartakusa, legendarnego gladiatora, który poprowadził bunt niewolników, a według ówczesnej ideologii był pierwszym przywódcą rewolucji proletariatu, zaproponował przejęcie rosyjskiego terminu *spartakiada*. Nazwa ta dość szybko zadomowiła się również w innych językach, gdyż była trafna i prosta (por. Morkes, 2010).

Ze spartakiadami konkurowały imprezy organizowane przez Towarzystwo Sportowe „Sokół”, organizację powstałą w Pradze w 1862 roku z inicjatywy Miroslava Tyrša i Jindřicha Fügnera, której celem było rozwijanie działalności kulturalno-oświatowej na niwie gimnastyki oraz mocne zaangażowanie w proces odrodzenia narodu w Czechach, co powodowało łączenie jej z osobą pierwszego demokratycznego prezydenta Czechosłowacji, Tomáša Garrigue’a Masaryka, symbolem odrodzenia się państwa czeskiego i osobą bardzo popularną w Czechosłowacji. Taka sytuacja działała na niekorzyść

rządowych imprez sportowych, dlatego partia komunistyczna doszła do wniosku, że nowe imprezy o nazwie spartakiada będą nie tylko świetnymi imprezami sportowymi, ale także dobrym narzędziem propagandowym, doskonałym działaniem przeciwko stale żyjącej w świadomości obywateli tradycji „Sokoła”. Spartakiady stały się więc narzędziem propagandy i manipulacji politycznej, najważniejszym rytuałem komunistycznego kalendarza uroczystości państwowych, a ze względu na swój rozmach i masowość unikatowym wydarzeniem na skalę światową, dlatego prezydent Antonín Zápotocký, pełniący swoją funkcję w latach 1953–1957, stwierdził:

[Spartakiáda] musí navázat na všechny, třeba staré, ale dobré a osvědčené národní tradice masovosti, lidovosti a jednoty. Nesmí přezírat, naopak musí přebírat vše, co bylo dobré a masové v našich dosud konaných sokolských sletech, olympiádách a spartakiádách (cyt. za: Roubal, 2016, s. 119).

Podobne stwierdzenia spotykamy w *Příručím slovníku českého jazyka* (1935–1957), gdzie w haśle *spartakiáda* istnieje cytat:

Naše spartakiády daleko překonaly někdejší všesokolské slaty.

Pierwsza ogólnopństwowa spartakiada, do której przygotowywała się Praga w 1955 roku (zapewnienie miejsc noclegowych i wyżywienia, synchronizacja komunikacji miejskiej), nawiązywała do historycznej spartakiady na praskich Maninách w 1921 roku (por. „Od zahájení slavné maninské uplynulo právě v těchto dnech 34 let.”, *Příruční slovník českého jazyka*, 1935–1957). Nie przypadkowo wydarzenie to zostało również włączone do programu obchodów X rocznicy wyzwolenia Czechosłowacji przez Armię Czerwoną. Pokazano na niej 29 układów gimnastycznych, w których wystąpiło 1 690 000 ćwiczących.

Kolejne spartakiady były organizowane co 5 lat aż do 1985 roku, z wyjątkiem roku 1970, kiedy ze względu na wydarzenia polityczne związane z 1968 rokiem i inwazją wojsk Układu Warszawskiego władze czechosłowackie całe wydarzenie podzieliły na kilka mniejszych imprez, obawiając się, że zbyt duża kumulacja osób zmieni się w manifestację polityczną. Wszystkie spartakiady miały być organi-

zowane na dużą skalę, dlatego też imprezy te odbywały się na Strahovie, stadionie wybudowanym w 1926 roku o powierzchni 63 000 m² (około ośmiu boisk piłkarskich) i mieszczącym 250 000 widzów, będącym wówczas największym obiektem tego typu na świecie. Spartakiady zostały zaakceptowane w społeczeństwie czeskim, co potwierdza fakt, że odstąpienie od organizacji olimpiady w 1990 roku z powodu zmian ustrojowych w wyniku aksamitnej rewolucji w 1989 roku, wywołało sprzeciw znacznej części społeczeństwa (por. Roubal, 2006, s. 41).

Głównym celem spartakiad jako zorganizowanych i zsynchronizowanych publicznych ćwiczeń grupowych była manifestacja wspólnoty narodowej, jednolitego ideowo narodu, doskonałego fizycznie i duchowo, którego reprezentanci (zwłaszcza przedstawiciele płci męskiej) stają się synonimem sprawności, siły, odwagi, dyscypliny, zdrowia, piękna i szczęścia. Idealnym środkiem do tego typu przekazu stało się ludzkie ciało, kryjące w sobie niesamowity potencjał konceptualny i metaforyczny, a zbiorowe akty performatywne ćwiczących mężczyzn – nową formą komunikacji, manipulacji i indoktrynacji (por. Szymański, 2020, s. 319). Parafrazując P. Roubala, największego chyba znawcę tematu czechosłowackich spartakiad, powołującego się w kwestii ludzkiego ciała na J. A. Mangana, można powiedzieć, że jest ono niezawodną, stabilną i najbardziej przekonującą metaforą polityczną, której siła tkwi w jej pozornej niepolityczności, gdyż opiera się na niezmiennych prawach natury. Formując odpowiednio grupę ludzi, zdolność tę można wzmocnić i stworzyć obraz organicznie zjednoczonej całości i homogenicznej zbiorowości (por. Roubal, 2005, s. 10).

Obrazy prezentowane na pierwszych spartakiadach demonstrowały głównie etos rolnika i robotnika, wykorzystując aranżacje przedstawiające różnego rodzaju maszyny fabryczne, koła zębate, gwar i ruch itp., oraz walkę o pokój różnych klas społecznych ze sztyndarami w ręku. Jak zauważa K. Szymański, widz mógł się poczuć jak w *theatrum mundi*:

[...] całość bardziej przypominała monumentalne inscenizacje teatralne z awangardowymi numerami choreograficznymi niż pokazy sportowe, akcentowano raczej symbole zewnętrzne (stroje, mundury, narzędzia, broń) niż wygimnastykowane ciała, którym powierzano jedynie funkcję nosicieli atrybutów ideologicznych (Szymański, 2020, s. 322).

Pokazy skupiały się bardziej na dużej liczbie ćwiczących, gdyż bohater grupowy występujący jako idealnie dopracowany organizm, reprezentował najważniejsze ideologiczne dogmaty. Poszczególne jednostki tworząc jednolitą masę, będąc jednym z wielu, mogły wyrażać jedynie odpowiednie i słuszne poglądy. M. Stasiak stwierdza:

[Propaganda komunistyczna] karmiła się zwyczajnością, odwoływała do sfery obowiązków, życiowych powinności. Nawet jeśli proponowała rozwiązania na przyszłość, nawet kiedy projektowała fantastyczne wizje, czyniła to w odniesieniu do tego, co ma w założeniu być właśnie normalnym, codziennym życiem (Stasiak, 2009, s. 77).

Dopiero później zaczęto iść w stronę jakości, pomniejszając grono występujących i skupiając się na bardziej wyrafinowanych i skomplikowanych układach. Zmienił się również przekaz polityczny, który już w mniejszym stopniu demonstrował ćwiczących jako przodowników pracy, a raczej jako beneficjentów nowo zbudowanego państwa, korzystających z dóbr i zasobów socjalizmu. Skupiono się głównie na kategorii „piękna” u ćwiczących kobiet, a kategorii „siły” u mężczyzn, akcentując bardziej ciało męskie i traktując je jako kluczowy nośnik znaczeniowy. Świadczy o tym fakt, że w ćwiczenia władze zaangażowały wojsko, tworząc z niego główny punkt programu i wzór do naśladowania w nadchodzącym kryzysie męskości lat osiemdziesiątych.

Jak w swojej koncepcji dotyczącej pojęcia kultury fizycznej podaje L. Oates-Indruchová, w czasach komunizmu doszło do gwałtownego przesunięcia akcentu z formy ciała na jego funkcję, co niesło za sobą pewne konsekwencje w postaci znoszenia różnic płciowych i pozostawiając ciało genderowo nienacechowane (por. Oates-Indruchová, 2002, s. 976–977). W tym wypadku jednak dualizm ciała męskiego i kobiecego jeszcze bardziej się uwypuklił w celu zachowa-

nia rytualności wystąpień, zbudowanej na opozycji okrycie – nagość, rygor – swoboda, kontrola – spontaniczność, symetria – asymetria.

Niemiecki historyk Jan Assmann rytualność uznaje za formę wspierającą pamięć kulturową właśnie ze względu na osobistą partycypację w zgromadzeniach:

[...] nie sposób zyskać udziału w pamięci kulturowej inaczej niż przez uczestnictwo. [...] Powtarzające się regularnie rytmy służą przekazywaniu i rozpowszechnianiu podtrzymującej tożsamość wiedzy, a tym samym reprodukcji kulturowej tożsamości. Rytualne powtarzanie zapewnia grupie społecznej koherencję w czasie i przestrzeni (Assmann, 2024, s. 72).

Rytualne zachowania pełnią więc funkcję tak skalającą, jak okalającą, zapewniając poczucie bezpieczeństwa i spójności oraz wywołując poczucie przynależności do grupy uprzywilejowanej².

Znawca problematyki czechosłowackich spartakiad, P. Roubal, przyczynę wspomnianej już dialektyki męskości i kobiecości upatruje w schematycznym rozmieszczeniu znaczków względem osi x i y, po których poruszali się występujący (por. Roubal, 2006, s. 39), o czym wspominali również komentatorzy:

A každý ze sto čtyři a čtyřiceti cvičenců musí znát přesně své místo v sestavě, aby ani při hromadném vystoupení na Strahově neztratil orientaci (<https://www.youtube.com/watch?v=JUtrL3NoGLc>).

W odróżnieniu od kobiet ćwiczący mężczyźni poruszali się w ramach prostolinijnych układów geometrycznych, trzymając się wytyczonej znaczkami drogi, a choreografia gimnastyczna zorientowana była poziomo (u kobiet miała raczej charakter pionowy), wyrażając gotowość do działania, otwartość na wyzwania i zdolności fizyczne. Jednak do pełnej idealizacji i estetyzacji męskości doszło dopiero z wejściem na stadion przedstawicieli czechosłowackiej armii.

² Za przykład mogą posłużyć masoni, czyli grupa wolnomularzy, będący organizacją o charakterze elitarnym, skoncentrowaną na duchowym samodoskonaleniu jednostki i społeczeństwa poprzez rytuały, symbolikę (np. cyrkiel, węgielnica) i pracę nad moralnością, łącząc przedstawicieli różnych środowisk (intelektualiści, przedsiębiorcy) i dążąc do braterstwa ponad podziałami.

Największym zainteresowaniem wśród widzów cieszyły się pokazy ćwiczących żołnierzy na olimpiadach w 1980 i 1985 roku, w których osiągnęli oni dzięki zaangażowaniu choreografów, najwyższy poziom, chociaż wojsko czechosłowackie zaznaczyło swoją obecność już na drugiej spartakiadzie w 1960 roku i od razu stało się jej kluczowym, obligatoryjnym i kulminacyjnym punktem programu z ustalonym układem ćwiczeń, powiązanych odpowiednią dramaturgią.

Chcąc w pełni zrozumieć fenomen wystąpień wojskowych i tak dużą popularność wśród szerokiej publiczności, warto przytoczyć szerszy fragment opisu, w którym K. Szymański wykorzystał narzędzia dyskursu erotycznego³.

Zaczynał się od wbiegania sprintem tłumu mężczyzn z krzykiem „hurra!!!” z czterech narożników na zupełnie pusty stadion. W ciągu 40 sekund, z zapierającą dech prędkością i spektakularną witalnością, 13 824 zawodników zajmowało pozycje na „znaczkach” i zapełniło całą powierzchnię Strahova. [...] Pokazy zaczynały się – jak na grę wstępną przystało – od nieforsownych figur i łagodnych przemieszczeń. Ćwiczący wykonywali skłony, przysiady i wymachy niczym w porannej gimnastyce; szeregi powoli krocą, posuwają się i wzajemnie ogarniają; grupy nachodzą na siebie z przeciwnych kierunków, obejmują się bądź przenikają i zlewają w jedną masę. Potem przychodzą działania coraz intensywniejsze. Gimnastycy przegrupowują się dynamiczniej. Kolumny formują się w okręgi, gwiazdy i fale. Układy zmieniają się szybciej. Żywa materia męskiej masy ścieśnia się i rozpręża. Spartakiadziści zbiorowo tańczą, trzymając się za ręce, opierają o siebie, robią przewroty i stójki, tworzą rozbudowane, zespołowe figury i minipiramidy – obserwujemy w tym wszystkim różnego rodzaju interakcje, dotykania, obejmowania, ściskania, ocierania [...]. Mężczyźni trenują w rytualnym skupieniu i naprężonych pozach: wyciągają się, unosząc ręce do góry, i skłaniają, wypinają i przeginają na boki, przeciągają bicepsy i prężą klatki piersiowe [...]. Ale ostatecznie jednak ilość przechodzi w pewną jakość [...]. Tłum ćwiczących żołnierzy zamienia się w ciało zbiorowe – ekstrakt męskiego erotyzmu – oraz w panseksualny ornament ze sznytem specyficznego, socjalistycznego *glamouru*. Po fazie *plateau* – paradzie różnych konfiguracji ćwiczeń – przychodzi w końcu kulminacja występu: tzw. *letky*. Mężczyźni tworzą na stadionie, bez jakich-

³ Podobne podejście zastosował Jan Švankmajer, czeski plastyk, eseista i reżyser, który w swoim dziele *Fyzkultura ve službách erotismu a militarismu* (1976), zestawiał ze sobą fotografie z układów gimnastycznych żołnierzy z 1975 roku z ilustracjami do tekstów markiza de Sade’a.

kolwiek mechanicznych podpór, kilkumetrowe piramidy ludzkie, które zamieniają się w żywe trampoliny czy raczej wyrzutnie, wystrzeliwujące co chwila ciała gimnastyków, szubujące ostro i wysoko w powietrze. Tym orgiastycznym wysokom towarzyszą stosowne „wyszczały” muzyki [...]. Serie wytrysków albo fajerwerków z wzlatających w powietrze postaci stanowią ostateczny akt gloryfikacji męskiego ciała i sprawności (Szymański, 2020, s. 328–331).

Według G. Gajewskiej, dyskurs erotyczny „zagospodarowuje nie-wykorzystane pokłady seksualnej energii i pożądania. Z jednej więc strony erotyzm ściśle wiąże się z naturą [...], a z drugiej strony, oddzielając pożądanie od funkcji reprodukcyjnych, przenosi nadmiar energii oraz wytworzonej na tym gruncie pomysłowości w obszar kultury” (Gajewska, 2013, 45). Warto więc zwrócić uwagę na pewną konotację związaną z ubraniem ćwiczących żołnierzy – skoro układy choreograficzne emanowały ukrytym erotyzmem, to występujący epatowali odkrytymi ciałami, pokazując swoją dobrze zbudowaną muskulaturę (by dołączyć do grupy ćwiczących, trzeba było przejść pewnego rodzaju selekcję). Stali się nosicielami ukrytej symboliki cielesności i seksualności, reprezentowanej przez wysportowane, atrakcyjne wizualnie ciało, co ówczesna prasa charakteryzowała jako *mráz jdoucí po zádech*. Jednak, jak zauważa P. Roubal (2005, 11), miało to niewielki związek z promowaniem sportowego czy zdrowego stylu życia:

Żołnierze wystawiali swoje młode, szczupłe i opalone ciała na publiczny widok jedynie w mocno podciętych i dopasowanych śnieżnobiałych spodenkach oraz równie białych tenisówkach, skarpetkach i frotkach na przegubach. Ćwiczyli więc topless. Ich obraz zapierał dech w piersiach [...] (Szymański, 2020, 327).

Projekcja reminiscencji idei człowieka socjalistycznego, a zwłaszcza żołnierza, widoczna była również u ówczesnych i późniejszych pokoleń. Świadczą o tym chociażby takie nawiązania, jak:

I přes nepříznivé počasí v roce 1975 dokázali chlapi s nadšením a elánem předvést svou skladbu a přesvědčit o své vysoké úrovni (https://www.youtube.com/watch?v=Oh3lAZgWo2Q&list=RDOh3lAZgWo2Q&start_radio=1).

Slavnost mladosti, pohybu a radosti (https://www.youtube.com/watch?v=Oh3lAZgWo2Q&list=RDOh3lAZgWo2Q&start_radio=1).

A už jsou tady, páni-kluci, kluci jako vítr, kluci jak šídla. Jakoby se shlédli ve svých starších kamarádech, vojácích, a každý sprintuje, jak nejrychleji umí, na svou značku. Ti v prvních řadách až sto padesát metrů a každý chce být první, nejrychlejší. Se spontánností sobě vlastní vtrhli na strahovskou plochu (https://www.youtube.com/watch?v=IYHoHIj6kG8&list=RDIYHoHIj6kG8&start_radio=1).

Velmi zvědaví jsme byli na Svazarm. Co jen ti chlapi dokázali – s přetěžkým kovovým dvojkrúžím si pohrávali jako s pírkem (<https://www.youtube.com/watch?v=JK50rTx-zpU>).

Přehlídka mládí, krásy a radosti z pohybu (<https://www.youtube.com/watch?v=dCXKNr7ZVBA>).

Takie komentarze, rozumiane jako „wypowiedź omawiająca aktualne wydarzenia, uwagi wypowiedziane o kimś lub o czymś” (Szymczak, 1978, s. 970), są wyrazem emocjonalnego zaangażowania względem reprezentowanej w nich rzeczywistości, którą nie tylko opisywały, ale wręcz „produkowały”.

Wychowanie do męskości w Czechosłowacji lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych to studium formowania męskości w cieniu państwa autorytarnego. Było to wychowanie nie tyle do bycia sobą, ile ku czemuś – ku roli, obowiązkowi, wzorcowi mężczyzny, który nie czuje, nie pyta, nie zawodzi. W tym procesie język i ciało odgrywały fundamentalną rolę. Jedno kształtowało sposób myślenia i emocjonalnej ekspresji, drugie – sposób obecności w świecie. Model męskości był silnie związany z ideologią państwa. Mężczyzna miał być lojalny wobec systemu, pracowity, zdyscyplinowany, zdolny do poświęceń dla kolektywu (indywidualność zagrażała spójności społecznej i była systemowo wypierana). Męskość stała się narzuconą normą i jej została podporządkowana fizyczność oraz język.

Styl językowy komentarzy dotyczących wystąpień żołnierzy na Strahovie i wpływających na wyobrażenia o mężczyźnie w epoce socrealizmu oparty jest na prostej opozycji binarnej „wygrana – przegrana”. Wygrana ma tutaj konotacje rywalizacji, wspólnotowości, ewokuje drogę do zwycięstwa, eliminując wszelkie możliwe słabości psychiczne i fizyczne niedoskonałości, np.:

Skladba armády představovala při všech předcházejících spartakiádách vrchol obtížnosti a přesnosti. Skladby armády dokumentovaly vysokou úroveň tělesné zdatnosti našich mladých obránců vlasti a stejně tak je to mu i při letošní spartakiádě. Náročná choreografie skladeb armády při dřívějších spartakiádách má letos své pokračování. Náročnost pohybu se dokonce stupňuje. Diváci nejsou ochuzeni o známé letky jedinců z vysoké pyramidy do náručí svých kamarádů. Stejně tak jako v roce 1975 bude působit jednoduchý úbor – jen bílé trenýrky a opálená těla (https://www.youtube.com/watch?v=Oh3lAZgWo2Q&list=RDOh3lAZgWo2Q&start_radio=1).

Komentátoři v swoich stonovaných wypowiedích, protože emocjonalność komentarzy musiała mieścić się w odpowiednich granicach dopasowanych do przekazu telewizji państwowej, akcentowali również poczucie wspólnoty i zbiorowości, która mówiłaby w imieniu całego narodu jednym głosem, np.:

Strahov volá; sejdeme se opět na Strahově; všichni jsme dnes na Strahově; všichni držíme palce; stanové městečko na Vypichu dostalo nové obyvatele – spartakiádní cvičence a tak, jak to vidáme i v kasárnách, i sem za vojáky přicházeli jejich blízcí: rodiče, manželky, dívky a někdy už i potomci. Ti všichni se pak sešli ještě jednou – na stadionu (<https://www.youtube.com/watch?v=JUtrL3NoGLc>).

W celu intensyfikacji przekazu męskości i wizji prawdziwego mężczyzny oddanego narodowi i ojczyźnie używano w komentarzach fachowego słownictwa wojskowego, np.:

Z Vypichu je to sem na Tomanovu louku jenom kousek. Jednotlivé části skladby se tu secvičují do naprosté dokonalosti. Jedna růžice, která má šestnáct paprsků po devíti cvičencích, to je vlastně základní cvičení celek – četa (<https://www.youtube.com/watch?v=JUtrL3NoGLc>),

oraz metaforycznych określeń wojennych, np.:

V těchto dnech těsně před spartakiádními vystoupeními šlo už spíše o získání přesné orientace v prostoru, o sládní všech cvičebních bloků do jednolitého tvaru (<https://www.youtube.com/watch?v=JUtrL3NoGLc>),

by bardziej uwypuklić różnice między zwykłym mężczyzną i nadczłowiekiem w postaci żołnierza. Wszystko jest to możliwe dzięki dyscyplinie, subordynacji, rygorowi i poświęceniu, czyli cechom, będącym pewnego rodzaju potwierdzeniem słuszności wprowadzo-

nych zasad ustrojowych oraz wychowawczych i które znalazły swoje odzwierciedlenie w ówczesnych komentarzach, np.:

[...] důkaz socialistické výchovy mládeže; disciplína během nácviku; díky těžké práci se už tradičně setkáváme s působivými nápady ve vystoupeních Svazarmu, tentokrát to byly lavičky, které se dají různě skládat a z nichž se dala dokonce vytvořit neobyčejná parastavebnice (<https://www.youtube.com/watch?v=IY-asXdxE5o>).

Ćwiczenia żołnierzy i pojawiające się komentarze były odpowiedzią na obserwowany kryzys męskości w społeczeństwie czechosłowackim, a zarazem miały być cudownym panaceum na całą sytuację. Armia zaczęła pełnić funkcję nośnika męskości jako symbolu. Wystąpienia mężczyzn w ramach normalizacyjnych spartakiad nie tworzyły odpowiedniej równowagi do wystąpień kobiet ani z punktu widzenia jakościowego, ani ilościowego. Wynikać to mogło z szerzącego się trendu w postaci pasywnej formy sportu (oglądanie i kibicowanie), które dynamicznie wypierał jego aktywne uprawianie. Istotnym czynnikiem był również wiek, ponieważ większość męskiej populacji należała jeszcze do generacji spadkobierców „Sokoła”. Ćwiczenia mężczyzn nie miały więc rozmachu układów gimnastycznych kobiet, jak również brakowało im synchronizacji i dynamiki wystąpień żołnierzy, których pokazy stały się symbolem promowanej męskości normalizacyjnej i godnych wzorców do naśladowania: odwagi, tężyzny fizycznej, zdyscyplinowania oraz opiekuńczości i zdolności zapewnienia bezpieczeństwa⁴, jak również stabilności i trwałości reżymu komunistycznego, gdyż „społeczeństwo socjalistyczne miało być silne i zdrowe – i jako takie przygotowane do walki o wykonanie planu, ale też do walki z imperializmem, do której ponoć

⁴ Wiąże się to z historią seryjnego mordercy, Jiříego Straki. W okresie od 17 lutego do 16 maja 1985 zaatakował na obszarze Pragi łącznie jedenaście kobiet, a brutalność jego ataków stopniowo rosła. Ostatecznie został oskarżony o trzy morderstwa, dwie próby usiłowania zabójstwa, pięć gwałtów, trzy napady i pięć kradzieży. Miał w tym czasie jedynie 16 lat. Ponieważ swoje zbrodnie popełnił w okresie zbliżającej się 6. czechosłowackiej spartakiady, nazywany jest „spartakiadowym mordercą”.

w każdej chwili mogło dojść” (Skotarczak, 2015, s. 177). Kategoria męskości w Czechosłowacji lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych została zredefiniowana i zbudowana na nowo w oparciu i wizerunek żołnierza ze wszystkimi jego konotacjami społeczno-politycznymi (por. Roubal, 2016, s. 208–218).

O ile spartakiady miały być elementem składowym szerzej zakrojonej kultury socjalistycznej, nie mogło zabraknąć jej powiązań ze sztuką, zwłaszcza muzyką. Parafrazując słowa Janna Kuhnaua (XVII wiek), muzyka odwraca uwagę obywateli od władzy i uniemożliwia patrzeć rządzącym na ręce (por. Gwizdalanka, 1999, s. 21). Wplątanie dzieła sztuki, w tym wypadku utworu muzycznego, w sieć rozgrywek politycznych, owocuje powiązaniem utworu z bieżącą sytuacją, nagromadzeniem ukrytych konotacji niepożądanych, a propagowanych przez systemy reżimów opresyjnych, pod promowanymi konotacjami pozytywnymi i wzbudzenie zainteresowania u szerszego grona odbiorców. Świadczy o tym chociażby utwór Michala Davida *Poupata* (muzyka: M. David, F. Janeček, słowa: J. Machek) z 1985 roku:

Krásný úděl máte dnes, kráčet k zítřku, žít a kvést.
Krásný úděl, před očima růst, vzhůru k výškám, každou chvíli kus.
Když se podaří, co se dařit má, když rozkvete růže z poupěte.
Když se podaří, co se dařit má, tak je přece krásně na světě.

Chociaż rozważania na temat związku między preferowanym stylem muzyki a ustrojem politycznym są ryzykowne, można by stwierdzić, że charakterystyczną cechą utworów muzycznych służących celom propagandowym⁵ jest ich prostota i optymizm (por. Gwizdalanka, 1999, s. 14). Przedstawiony utwór pokazywał możliwe wykorzystanie potencjału, ukrywającego się w połączeniu popularnej muzyki dyskotekowej z propagowaniem szczęśliwej młodości w epoce socjalizmu.

⁵ W dniach 20–29.05.1948 r. odbył się w Pradze Międzynarodowy Zjazd Kompozytorów i Krytyków Muzycznych, na którym sformułowano zasady estetyki normatywnej socrealizmu na wzór tych, które już obowiązywały w Związku Radzieckim. Krytyce została poddana zarówno muzyka poważna, jak i popularna, zalecono odpowiednie gatunki muzyki, nawiązanie do folkloru i skupienie się na utworach z „postępowymi” tekstami (por. Gwizdalanka, 1999, s. 213).

Chwytna melodia i radosny, zrozumiały tekst, nie dający możliwości do głębszej interpretacji, nadawały się do tego celu idealnie (por. Gwizdalanka, 1999, s. 22).

M. Głowiński słusznie zauważa, że wszystkie komunistyczne widowiska sportowe są w środkach masowego przekazu przedstawiane z zachowaniem ściśle określonych reguł i swoistym językiem propagandowego schematu (por. Głowiński, 1992, s. 78–79). W kwestii problematyki spartakiad sytuacja prezentuje się identycznie. Zsynchronizowane ćwiczenia grupowe miały jeden podstawowy cel: kreować i konstytuować pozytywny wizerunek państwa oraz sprawującą w nim władzę partii, jak również promować wizerunek idealnego człowieka socjalistycznego i budować więź z ideologią, z którą wielu mieszkańców nie mogło lub nie chciało się identyfikować. Stały się najważniejszą platformą łączącą tendencje polityczne, społeczne, kulturalne i sportowe.

Literatura

- ASSMANN, Jan. (2024). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- BARTEKOVÁ, Danka i ŠTULAJTER, Matúš. (2013). *Športovná diplomacia*, Banská Bystrica: Belianum.
- BOGDANOWSKA, Monika. (2003). *Komentarz i komentowanie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- DĚKANSKÝ, Jan. (2008). *Sport, média a myty*, Praha: Dokořan.
- DUBISZ, Stanisław. (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–V. Warszawa: wydawnictwo PWN.
- FIDELIUS, Petr. (2016). *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.
- GAJEWSKA, Grażyna. (2013). O przedmiotach nacechowanych erotycznie z perspektywy studiów nad rzeczami. *Teksty Drugie*, 2013(1–2), 45–59.
- GĄSOWSKI, Tomasz. (2009). Sport i polityka – wzajemne relacje. Wprowadzenie do problematyki badawczej. W: Gąsowski, Tomasz i Bielański, Stefan (red.). *Sport i polityka w dwudziestowiecznych państwach totalitarnych i autorytarnych* (s. 9–20). Kraków: Instytut Historii UJ.
- GĄSOWSKI, Tomasz i BIELAŃSKI, Stefan (red.). (2009). *Sport i polityka w dwudziestowiecznych państwach totalitarnych i autorytarnych*. Kraków: IH UJ.

- GŁOWIŃSKI, Michał. (1992). *Rytuał i demagogia. Trzyście szkiców o sztuce zdegradowanej*. Warszawa: Open.
- GODLEWSKI, Piotr. (2006). *Sport w Polsce na tle politycznej rzeczywistości lat 1944–1956*. Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego.
- GWIZDALANKA, Danuta. (1999). *Muzyka i polityka*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- HAHULA, Agnieszka. (2013). Spartakiada – zawody sportowe w Czechosłowacji w dobie dominacji Związku Sowieckiego. *Historia Slavorum Occidentis*, 1(4), 179–185.
- HAVELKOVÁ, Hana a OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HĄDZELEK, Kajetan (red.). (1987). *Mała encyklopedia sportu*, t. 2. Warszawa: Sport i Turystyka.
- KALOUS, Jan a KOLÁŘ, František (eds.). *Sport v komunistickém Československu 1945–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- KRAWCZYK, Zbigniew. (2000). *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*. Warszawa: Akademia Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego.
- LIPONSKI, Wojciech. (2012). *Historia sportu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MACURA, Vladimír. (2023). *Šťastný věk a další studie o literatuře a kultuře dvacátého století*. Praha: Academia.
- MATKOWSKI, Artur. (2011). *Sport a język współczesnego polskiego dyskursu społecznego*. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu.
- MORKES, František. (2010). *Jak vzniklo slovo „spartakiáda“*. Převzato 11. 4. 2025 z: <https://plus.rozhlas.cz/jak-vzniklo-slovo-spartakiada-6646932>.
- NOWAKOWSKI, Andrzej. (2005). *Zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1944–2001*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. (2002). Genderově bezpříznakový diskurs? Tělo v teorii tělesné kultury. *Filosofický časopis*, 50(6), 971–989.
- OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. (2015). Řekni, kde ty traktoristky jsou? Kulturní reprezentace genderu v pozdním socialismu. In: Havelková, Hana a Oates-Indruchová, Libora (eds.). *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989* (s. 393–426). Praha: Sociologické nakladatelství.
- OLIVOVÁ, Věra. (1989). *Odvěké kouzlo sportu*. Praha: Olympia.
- Příruční slovník českého jazyka* (1935–1957). Převzato 10. 7. 2025 z: https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=spartakiada&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=spartakiada&ps_artfrom=0&ps_numcards=9&numchange=no¬_initial=1
- ROUBAL, Petr. (2005). Krása a síla – genderový aspekt československých spartakiád. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6(2), 10–14.
- ROUBAL, Petr. (2006). Jak ochutnat komunistický ráj. Dvojí tvář československých spartakiád. *Dějiny a současnost*, 6, 38–41.
- ROUBAL, Petr. (2015). Tělo národa: Československé spartakiády z pohledu generalderu. In: Havelková, Hana a Oates-Indruchová, Libora (eds.). *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989* (s. 321–350). Praha: Sociologické nakladatelství.
- ROUBAL, Petr. (2016). *Československé spartakiády*. Praha: Academia.
- SEKOT, Aleš. (2008). *Sociologické problémy sportu*. Praha: Grada Publishing.
- SKOTARCZAK, Dorota. (2015). Tematyka sportowa w kinie PRL. In: Skotarczak, Dorota i Bittner, Karolina (red.). *W kręgu kultury PRL: Sport* (s. 177–186). Poznań: Instytut Historii UAM.
- SKOTARCZAK, Dorota i BITTNER, Karolina (red.). *W kręgu kultury PRL: Sport*. Poznań: Instytut Historii UAM.
- Slovník spisovného jazyka českého*. (1960–1972). Praha: Academia.
- STASIAK, Marcin. (2009). Między „homo faber” a „homo ludens”. Wzorec bohatera sportowego w polskich mediach w latach 1949–1955. In: Gąsowski, Tomasz i Bielański, Stefan (red.). *Sport i polityka w dwudziestowiecznych państwach totalitarnych i autorytarnych* (s. 75–86). Kraków: IH UJ.
- STRACHOVÁ, Milena. (2015). Organizace sportu v Československé republice v letech 1952–1989. In: Kalous, Jan a Kolář, František (eds.). *Sport v komunistickém Československu 1945–1989* (s. 46–59). Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- SZULC, Paweł. (2015). Ideologizacja sportu w okresie stalinowskim na przykładzie Województwa Szczecińskiego. In: Skotarczak, Dorota i Bittner, Karolina (red.). *W kręgu kultury PRL: Sport* (s. 49–59). Poznań: Instytut Historii UAM.
- SZYMCZAK, Mieczysław (red.). (1978). *Słownik języka polskiego*, t. 1. Warszawa: PWN.
- SZYMAŃSKI, Karol (2019). Degeneration of the homosexual phantasm in the Czechoslovak „normalization” cinema. *Soudobé dějiny*, 26(2–3), 288–349.
- SZYMAŃSKI, Karol (2020). *Krawiec, książę i chłopaki z brązu. Fantazmat homoseksualny w powojennym kinie czechosłowacki*. Kraków: Universitas.
- WAIC, Marek. (204). *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. Praha: Karolinum.
- WINNICZUK, Lidia (2008). *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.